

Libor Dušek: Ani státní penze nedávají jistotu

Odpůrci důchodových reforem rádi straší, že spoření v penzijních fondech je riskantní, zatímco státní penzijní systém je zárukou jistoty. To je ovšem jedna velká iluze.

Státní penzijní systém je vlastně politický slib: odvádějte určité procento z příjmů na důchodovém pojištění a po dosažení stanoveného věku vám stát začne vyplácet penzi jejíž výši určí daný vzoreček. To vše je popsáno v zákonech. Politici už ale nemohou zaručit, že dnešní zákony budou platit i za 20 či 40 let, až půjdete do důchodu.

Penzijní bohatství

Čas od času přichází důchodová reforma a sliby přestávají platit. Pojistné se může zvýšit. Věk pro odchod do důchodu se může prodloužit. Výpočtový vzoreček se může změnit tak, že pro vás bude méně výhodný. Valorizace důchodů také nemusí být tak štědré jako dnes. Zkrátka státní penze jsou vystaveny riziku také. Jen je jiného typu. Říkáme mu riziko politické.

Jak je výrazné? Na to jsme s doktorandem Jurajem Kopecsným hledali odpověď v rámci výzkumu, který analyzuje dopady všech deseti výraznějších penzijních reforem přijatých po roce 1989 v Maďarsku, Česku a na Slovensku. Pátrali jsme po tom, jak reformy ovlivnily penzijní bohatství jednotlivých zaměstnanců. Penzijním bohatstvím přitom rozumíme sumu toho, co od státu na penzích dostanete, minus to, co mu zaplatíte.

Pokud vám penzijní reforma slíbí vyšší důchody, vaše penzijní bohatství vzroste. Pokud oddálí důchodový věk, vaše penzijní bohatství pochopitelně klesne. Je to podobné, jako když hodnota úspor v penzijním fondu roste nebo klesá v závislosti na burze.

U každé země a reformy jsme vzali "statisticky průměrné" muže a ženy různého věku a úrovně vzdělání. Pro každého jsme spočítali jeho penzijní bohatství na základě legislativy platné před reformou a jeho novou úroveň po reformě. Tak můžeme vidět, o kolik peněz reforma člověka připravila, eventuálně kolik peněz na ní člověk vydělal. A výsledky?

Trh a spravedlnost

Státní penze zázračné jistoty nenabízejí. Naopak, reformy občas dokážou připravit lidi o statisícové částky. U sedmi ze zkoumaných reforem někteří zaměstnanci ztratili na svém penzijním bohatství částku převyšující roční průměrnou mzdu. U čtyř reforem pak dokonce dvojnásobek roční průměrné mzdy, nebo i více.

Konkrétně naše "velká" reforma z roku 1996 snížila penzijní bohatství většiny zaměstnanců o 1 až 1,4 násobku průměrné mzdy. Sociálnědemokratická reforma z let 2002 - 2003 pak snížila penzijní bohatství o 0,5 až 0,9 násobku průměrné mzdy lidem se základním a nižším vzděláním; a o 0,8 až 1,6 násobku průměrné mzdy lidem se středním a vyšším vzděláním. Jenom lidé pár let před důchodem na reformách výrazně neprodělali, a někteří dokonce vydělali.

Počítejte dobře - 1,6 násobku průměrné mzdy je dnes 440 000 korun. Kdyby nastal případ, že z úspor v soukromém penzijním fondu pár let před důchodem zmizí taková suma, bylo by to bráno jako totální selhání. U státních důchodů to je v pořádku?

Politici nezavádějí podobné reformy proto, že by byli zlí, ale jsou nuceni reagovat na prodlužující se věk a klesající porodnost, které při současných parametrech táhnou důchodový systém do deficitu. Těmto demografickým šokům se v rámci státního systému nelze bránit, ale politici by alespoň jejich negativní dopady měli optimálně rozložit mezi generacemi.

To se jim příliš nedaří. Naopak, politické rozhodování přináší rizika, která u penzijních fondů neexistují. Finanční trhy jsou "spravedlivé" aspoň v tom, že měří všem stejně. Klesne-li hodnota podílů nějakého fondu o pět procent, přijdou o ně všichni jeho klienti. Stát ovšem prostřednictvím penzí také přerozděluje, takže každá reforma vytváří nejistotu, zda zrovna můj ročník narození či moje příjmová skupina na reformě vydělá nebo prodělá ve srovnání s ostatními.

Tomu dáme, tomu ubereme

Data říkají, že stávající důchodci jsou od negativních dopadů reformy chráněni, bity jsou pouze generace mladší (což mimochodem není v souladu s mezigenerační solidaritou). Ve všech třech zkoumaných zemích byl také vývoj státních penzí v porevolučním období relativně méně výhodný pro ženy a chudší zaměstnance, než pro muže a bohaté. Bylo to dáno odbouráváním extrémních rysů penzijního systému zděděných z dob komunismu.

Dopady reformy na jednotlivé věkové a příjmové skupiny jsou ilustrací politické vrtkavosti státních penzí. U sedmi z deseti studovaných reformy politici některým lidem ubrali a některým přidali, takže jejich snahou nebylo jen reagovat na demografický vývoj (to by ubrali všem). Čtyři reformy byly relativně výhodnější pro mladší generace, čtyři další byly naopak výhodnější pro ty starší.

Maďarský reformní čardáš

Radikální slovenská reforma z let 2004 - 2005 byla extrémní ukázkou toho, jak velkému riziku je vystaveno penzijní bohatství. Odstranila téměř veškeré přerozdělování. Mladí muži s univerzitním vzděláním tak vydělali až sedminásobek průměrné roční mzdy, ovšem muži ve věku 50 - 54 let se základním vzděláním přišli téměř o dvojnásobek průměrné roční mzdy. A ženy stejného věku a vzdělání dokonce o více než čtyřnásobek!

Jedna z maďarských reformy zavedla výrazně výhodnější pravidla pro zaměstnance narozené po roce 1951, a ti si přilepšili o celou roční mzdu více než jejich o rok starší kolegové. Maďarsko za porevoluční dobu uskutečnilo již šest penzijních reform, z nichž některé slibovaly dokonce štedřejší penzijní bohatství. Krátce nato byly nahrazeny o to radikálněji "realistickými" reformami, které penzijní systém přiblížily směrem k finanční udržitelnosti.

Český volič se snad může uklidňovat, že byl (zatím) ušetřen slovenskými přerozdělovacími excesy či maďarským reformním čardášem. Reformy tady dosud šly konzistentně jedním směrem - snižovaly penzijní bohatství zhruba rovnoměrně všem věkovým skupinám, které do důchodu ještě neodešly. A byly mírně výhodnější pro muže a zaměstnance s vyššími platy.

Vejce v různých koších

To ale neznamená, že to tak bude i v budoucnu. Naopak: Současná vládní strategie dělat penzijní reformu "po kouskách" i silácké výroky opozice ("reformu zrušíme") nám dávají jen jednu jistotu: Politici budou v budoucnu přijímat další důchodové reformy či antireformy a penzijní systém bude prostě jiný než ten dnešní. Člověku, který by si rád udělal nějaký dlouhodobý plán rodinných financí, to ale vůbec nepomáhá.

Maďarsko a Slovensko (i řada dalších zemí) umožnily zaměstnancům část odvodů přesunout ze státních penzí do soukromých fondů. Zaměstnanci, kteří k fondům přešli, se dokázali zčásti vyhnout politickému riziku - budoucí reformy měly už menší dopad na jejich penzijní bohatství.

Z toho plyne hlavní argument ve prospěch částečného spoření do fondů: rozložení rizika. Část penze ať máme od státu, část od fondu. Žádná z nich nám nenabízí jistotu, alespoň však jako každý rozumný investor nemáme "všechna vejce v jednom košíku".

Autor přednáší na CERGE-EI, společném pracovišti Akademie věd a UK